

André Horgen

Kano på vann og vassdrag

Kanopadling og
friluftslivsveiledning

Innhold

Kapittel 12

Forvaltning av vann og vassdrag	1
12.1 Bruken av vassdragene gjennom tidene	1
12.2 Vern av vassdrag	5
12.3 Trusler mot friluftslivet langs vann og vassdrag	13
12.4 Kilder	14

Forvaltning av vann og vassdrag

I dette kapittelet skal jeg gi et overblikk over hvordan man i Norge har forvaltet sine vann og vassdrag. I den sammenheng vil jeg først komme inn på hvordan vann og vassdrag har vært brukt opp igjennom tidene. Deretter vil jeg ta for meg noe forvaltningshistorikk, for så å se nærmere på dagsaktuelle problemstillinger vedrørende vassdragsforvaltningen. Avslutningsvis vil jeg komme inn på rettigheter og plikter knyttet til det å ferdes på og ved vann og vassdrag.

12.1 Bruken av vassdragene gjennom tidene

Vassdragene har langt tilbake i tid vært en *viktig matkilde*. Man har utnyttet fiskeressursene i vann og vassdrag i «uminnelige tider». Innlandsfisket har vært viktig for folk i forbindelse med livberging og næring helt frem til vår nære fortid. Så sent som rundt 1900 var det folk i Norge som hadde utnyttelse av utmarksressursene som sin viktigste næringsvei. Det skal i den sammenheng finnes eksempler på at ved deling av gårder som hadde gode fiskevann i fjellet, valgte odelsgutten heller fiskevannet enn gården.¹

Vassdragene har også i uminnelige tider vært brukt som *ferdselsårer*, både sommer som vinter. Med ulike båttyper i sommerhalvåret, og med hest og slede, samt ski på vinteren.² Stokkebåter, elvebåter, robåter, dampskip (fra 1820-årene) og andre farkoster har vært brukt til en lang rekke nyttige gjøremål opp igjennom historien. Flytende farkoster har eksem-

1 Eie, Faugli og Aabel 1996, s. 20.

2 Dalland 2001, s. 78, Eie, Faugli og Aabel 1996, s. 20.

pelvis vært nyttige å ha i forbindelse med fiske, fangst og sanking, på og langsmed vassdragene. Også i forbindelse med jakt, og eksempelvis tidlig jernutvinning, har ulike farkoster vært nyttet til frakt av slakt, malm og jern.³ Mange steder har transport generelt, både av folk og varer, samt annen kommunikasjon, vært lettere på vassdragene enn i uveisomme skogsområder som ellers dominerte landskapet.

En spesiell form for transport, som fortjener nærmere omtale, er *tømmerfløtingen*. Fløting av tømmer har lang tradisjon i Norge. Eksempelvis skal det ha foregått fløting i Drammenselva allerede før 1350.⁴ Tømmer har det vært bruk for til alle tider. Til ved, siden mennesket begynte å nyttiggjøre seg ilden, og etter hvert til bygningsmateriale fra da man begynte å bygge hus av tre. Trolig var det først med bruken av tømmer til husbygging at tømmerfløtingen begynte å gripe om seg?

Med innføringen av vanddrevne oppgangssager omkring år 1500 økte tømmerfløtingen. Bruken av oppgangssager markerer i så måte et skille. Eksporten av tømmer og plank økte, og skogen steg i verdi.⁵ Fra midten av 1800-tallet fikk trelasthandelen på ny et kraftig oppsving, og tømmerfløtingen grep om seg ytterligere. Det ble da mange steder bygget dammer som man slapp vann fra om våren og på forsommeren. Elver ble ryddet for hindringer og det ble bygd «skrådammer» som fungerte som ledemurer som går skrått ut i vassdraget.

Med oppdemming og regulering, som vannkraftutbyggingene førte med seg, ble det laget tunneler i fjellet og tømmerrenner over land for å få tømmeret frem.⁶ Tømmerfløtingen skulle bli svært viktig utover på 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Men betydningen avtok på 1960- og 70-tallet, og har opphørt helt i vår tid. Den siste fløtingen på Glomma foregikk eksempelvis i 1985, og den siste fløtingen i Trysilelva i 1991.⁷

Tømmerfløting og mer omfattende transport både av folk, fe og varer på vassdragene var flere steder så viktig at man gikk til det skritt å bygge kanaler. Kanaliseringen av vassdragene foregikk fra rundt 1850-årene og

3 Arisholm og Nymoene 2005, s. 42.

4 Eie, Faugli og Aabel 1996, s. 20.

5 Ibid.

6 Dalland 2001, s. 110.

7 Eie, Faugli og Aabel 1996, s. 23.

frem til første verdenskrig.⁸ Telemarkskanalen ble eksempelvis bygget i to etapper, den første mellom 1854–61, den andre – Nordsjø-Bandak-kanalen, i perioden 1887–92.⁹ I tillegg til ovenfornevnte transportbehov var den første trafikken på Telemarkskanalen knyttet til brynesteintransporten fra bruddene i Eidsborg i Lårdal.¹⁰ Senere ble kanalen også brukt i forbindelse med transport til og fra industristedene Ulefoss og Notodden. Og ikke minst ble kanalen en viktig ferdselsåre for turismen som begynte å tilta utover på 1800-tallet. Både på Notodden og Dalen var det, på slutten av 1800-tallet, hoteller som skulle «forsynes» med turister. Disse ble fraktet med dampskipene som trafikkerte kanalen.¹¹ Med tiltagende bygging av jernbane og vei utover på 1900-tallet mistet imidlertid kanalene gradvis sin betydning som transportåre.¹² For Telemarkskanalen sitt vedkommende nådde trafikken sitt høydepunkt i 1913, med hele 3839 passerende dampskip gjennom Løveid sluser.¹³

En måte å bruke vassdragene på som fortjener spesiell omtale, er utnyttelsen av selve vannkraften. Det hele begynte trolig med maling av mel i såkalte «kvernkaller» – små primitive vannhjul på en vertikal aksel, med kvernstein på toppen. Hvor gammel bruken av kvernkaller er, er uvisst. Men etter hvert, sannsynligvis i vikingtiden, utviklet man større møller drevet av vannhjul på en horisontal aksel.¹⁴ Fra omkring 1530 ble bruken av vannhjulet utvidet til å omfatte gruvevirksomhet. Vannhjulet ble brukt til å drive heiser og knuseverk, samt til å pumpe vann, eller dra blåsebelger.¹⁵

Rundt midten av 1800-tallet ble anvendelsesområdene ytterligere utvidet. Ved siden av møllebruk, oppgangssager, høvlerier og vadmestam-

8 Ibid., s. 21.

9 Krogstad 2001, s. 8. Tanken på å kanalisere Telemarksvassdraget ble lansert allerede i 1805, av statsøkonom Christian Pram. (Ibid.)

10 Krogstad 2001, s. 9.

11 Dalland 2001, s. 78, Krogstad 2001, s. 9. På Notodden åpnet hotellene «Victoria» i 1876 og «Furuheim» i 1879. (Dalland 2001, s. 78.) Dalen fikk sitt «Hotell Dalen» i 1894. (Dalland 2001, s. 164.)

12 Eie, Faugli og Aabel 1996, s. 21. For Telemarkskanalen sitt vedkommende fikk den konkurransen fra jernbanen allerede i 1871 da jernbanestrekningen Drammen–Kongsberg ble åpnet. Året etter, i 1872, fikk man videre forbindelse til Oslo. Videre åpnet Jarlsbergbanen, til Skien, i 1882. (Dalland 2001, s. 78.)

13 Dalland 2001, s. 96.

14 Eie, Faugli og Aabel 1996, s. 23.

15 Ibid.

per¹⁶ dukket den første kraftkrevende industrien opp. Det første tresliperiet startet eksempelvis i 1868, og etter hvert ble vannkraft tatt i bruk i tresliperier, cellulose- og papirfabrikker samt i annen industri.¹⁷ Industrialiseringen hadde gjort sitt inntog i Norge, noe som skulle få dramatiske konsekvenser for svært mange av våre vassdrag.

Før elektrisitetens tid måtte kraften brukes på stedet. Fabrikkenes maskiner måtte koples mekanisk til turbinen. Slik vokste det frem industri-sentra i nærheten av fossefallene.¹⁸ Byen Notodden, i Telemark, er et godt eksempel på denne typen industristed. Tettstedet «Tinnnesand» ble lokalisert ved Tinnelvas delta, på de naturlige grusterrassene nedenfor Tinnfoss og Svelgfoss. Her var det treforedling fra 1870-årene, og senere, fra 1907, startet Norsk Hydro opp sin vannkraftbaserte kunstgjødselproduksjon i samme område. I tillegg til vannkraftressursene lå stedet gunstig til med tanke på transport til og fra. Også i den sammenheng spilte vassdraget en vesentlig rolle. Notodden ligger i luftlinje ca. 7 mil fra kysten, men bare 16 moh. Nesten hele veien til kysten utgjorde vannveien en naturlig kommunikasjonsåre. Fra gammelt av hadde man rodd over Heddalsvannet og over Nordsjø, for så å laste om til landtransport det siste stykke ned til kysten.¹⁹ Med byggingen av slusene i Skien og ved Løveid (1854–61), som er en del av Telemarkskanalen, ble det mulig å reise vannveien hele strekningen fra Notodden og ut til kysten.²⁰

Etter hvert ble vannkraften også tatt i bruk til elektrisitetsproduksjon. En forutsetning for dette var oppfinnelsen av den første dynamoen, laget i Tyskland i 1866. For Norges vedkommende førte denne nyvinningen til at Norges første elektrisitetsverk ble bygget i 1877.²¹ Dermed var en ny æra innledet. Fra århundreskiftet og frem til 1940 ble det bygget mer enn 2000 kraftverk i Norge.²² Mange av våre store innsjøer ble regulert. Den første Tinnsjøreguleringen, av Tinnsjø i Telemark, skjedde eksempelvis allerede i 1889, på initiativ fra Brukseierforeningen i Skien.²³ Da ble det bygget en

16 Dalland 2001, s. 85, 89.

17 Eie, Faugli og Aabel 1996, s. 23.

18 Ibid.

19 Dalland 2001, s. 78.

20 Krogstad 1997, s. 8.

21 Eie, Faugli og Aabel 1996, s. 23.

22 Eie, Faugli og Aabel 1996, s. 24.

dam ved Tinnoset som gav et magasin på ca. 110 millioner kubikkmeter vann. Dammen ble regulert i henhold til behovene hos de ulike industribruken i Skien, som hadde betalt for dammen.²⁴

Etter andre verdenskrig var hovedmålet gjenoppbygging av landet. I dette arbeidet kom kraftutbyggingen til å spille en sentral rolle. Den kraftkrevende industrien fikk et sterkt oppsving. Store utbygginger ble gjennomført i hele etterkrigstiden og helt frem til 1990-tallet.²⁵ 1990-årene innebar et vendepunkt med hensyn til vannkraftutbygging. Vi skal nå se nærmere på bakgrunnen for at vannkraftutbyggingsepoken er over.

12.2 Vern av vassdrag

Tanken om vern av natur sprang ut fra den delen av borgerskapet som dyrket friluftsliv til fjells, og i skog og mark, rundt 1900. Det var for eksempel professor Yngvar Nielsen (1843–1916), en av fotturismens foregangsmenn i Norge, som lanserte «nasjonalparktanken» her til lands, i 1904. Yngvar Nielsen var på denne tiden formann i Den Norske Turistforening (DNT).²⁶ Og nettopp DNT engasjerte seg i arbeidet med å få vernet noen av våre mest imponerende fossefall mot utbygging. DNT regnet fosser som Rjukanfossen, Vøringsfossen, Skjeggedalsfossen og Tyssestrenge som noen av landets viktigste turistattraksjoner.²⁷ Likevel skulle ikke organisasjonen lykkes i å få vernet noen av dem for ettertiden, enda de hadde sjansen når det gjaldt tre av dem. DNT lot seg nemlig kjøpe. Episodene vi nå skal se nærmere på, må ansees å være to skampletter i DNTs historie. Den første handler om Rjukanfossen.

23 Dalland 2001, s. 98, Eie, Faugli og Aabel 1996, s. 24.

24 Dalland 2001, s. 98.

25 Eie, Faugli og Aabel 1996, s. 25.

26 Kopperud 1995, http://www.turistforeningen.no/index.php?fo_id=127 Ideen om nasjonalparker var vel og merke ikke ny i verdenssammenheng. Allerede i 1778 skal «Bogdkhan Uul» nasjonalpark i Mongolia ha blitt etablert, trolig som den som den første i verden? (Lonley planet, Mongolia). I 1872 ble «Yellowstone Nationalpark» i USA lovfestet av president Ulysses S. Grant. Denne ble dermed den første nasjonalparken i USA. I tillegg var Canada relativt tidlig ute med å etablere nasjonalparker (1885). (Kopperud 1995, Leksikon). Norge fikk sin første nasjonalpark, Rondane, i 1961. (Leksikon).

27 Eie, Faugli og Aabel 1996, s. 26.

DNT hadde faktisk eierinteresser i nærheten av Rjukanfossen, den kanskje mest kjente turistattraksjonen i Norge gjennom hele 1800-tallet.²⁸ Året etter stiftelsen av foreningen i 1868 hadde DNT nemlig kjøpt husmannsplassen Krokan og gjort den om til turisthytte – DNTs første. Eiendommen ligger ca. 1 km fra Rjukanfossen og hadde rettigheter i Rjukanfallene, nedenfor selve fossen, i elva Måna.²⁹ I den sammenheng må det nevnes at eiendomsforholdene langs Norges vassdrag ofte var (og er) innfløkte. Elver var gjerne grenser mellom eiendommer. Eiere på hver side eide til midten av elva, og elvestrekninger hadde gjerne flere eiere nedover elva i tillegg.³⁰ Slik var det også i Rjukan. Skulle man sikre seg rettighetene til et helt vassdrag, måtte man kjøpe opp en rekke grunneiere. En grunneier kunne velte en eventuell oppkjøpers planer om å sikre seg en elv eller et vassdrag. I før-industriell tid hadde ikke slike oppkjøp vært aktuelle. Men med den nye betydningen fosser og vannfall hadde fått, ble dette aktualisert. Så også i Rjukan.

Ingeniør Sam Eyde (1866–1940), stifteren av selskapet A/S Rjukanfoss, hadde nemlig sett seg ut Rjukan som industristed. Ved å utnytte kraften fra fallene, fra en fremtidig oppdemming av Møsvatn, ville han legge sin planlagte nitrogenindustri til Rjukan.³¹ Oppkjøp av elvestrekninger fra Møsvatn og nedover langs Måna ble gjennomført på snerdig vis over flere år. Med unntak av DNT var selgerne i hovedsak fjellbønder fra enkle kår. Bøndene lot seg «lure», og likeens turistforeningen. Pengene lokket og DNT solgte Krokan til A/S Rjukanfoss for 8000 kr i 1903. I 1904 stiftet Eyde «Det Norske Aktieselskap for Elektrokjemisk Industri», forløperen til Norsk Hydro som så dagens lys i 1905. I løpet av de neste par årene fikk Hydro bygget den første Møsvatn-dammen. Selskapet bygget også ut Rjukanfossen, samt Svelgfoss ved Notodden.³² I samme åndedrag kan det nevnes at Vøringsfossen i Måbødalen led samme skjebne og ble regulert i forbindelse med utbyggingen av Eidfjordanleggene.³³

28 Dalland 2001, s. 118 – 123. Det var Rjukanfossen og juvet som trakk noen av de første turistene til Norge, allerede fra begynnelsen av 1800-tallet. Fossen har et fritt fall på 105 meter, og juvet er mer enn 200 meter dypt. (Ibid.).

29 Ibid. DNT leide bort hytta fra 1896/97 til A/S Hotell Rjukan. Hotellet gikk imidlertid konkurs i 1901, og Krokan gikk tilbake til DNT samme år. (Ibid.).

30 Ibid., 98.

31 Dalland 2001, s. 100, Leksikon.

32 Dalland 2001, s. 118–123, Leksikon

Så til den andre historien. For hvordan kunne Skjeggedalsfossen og Tyssestrengene lide samme skjebne drøyt 15 år senere? På et merkelig vis hadde DNT nemlig sikret disse en gang så mektige fossefallene mot industriell utbygging, i hvert fall for en stund. På betingelse av at grunneierne forpliktet seg til aldri å selge fossefallene til industriell utnyttelse, betalte DNT det vesentligste av kostnadene ved å få anlagt en ridesti for turister opp til Ringedalsvatnet, som de to fossene styrte ned i. Betingelsen ble sågar tinglyst, og kunne ikke rokkes ved uten DNT sitt samtykke. På DNTs generalforsamling i 1920 lot imidlertid organisasjonen seg igjen kjøpe, og gikk med på å oppheve servitutten mot en stor sum penger fra A/S Tyssefallene. Dermed ble fossene utbyggt. I stedet rettet DNT fokus mot Vettisfossen i Utladalen, som med sitt frie fall på hele 275 meter, også var en betydelig turistattraksjon. Arbeidet her førte frem, og Vettisfossen ble fredet ved kongelig resolusjon i 1924.³⁴ Spørsmålet er om fredningen av Vettisfossen kunne gjennomrette DNTs ære etter at de sviktet Rjukanfossen, Skjeggedalsfossen og Tyssestrengene.³⁵

At spørsmålet om naturfredning var begynt å bli aktuelt på begynnelsen av 1900-tallet, vises både i lovverket og innenfor organisasjonslivet. I 1910 fikk eksempelvis Norge sin første naturfredningslov, «lov om naturfredning».³⁶ Og i 1916 ble «Landsforeningen for naturfredning», senere Norges Naturvernforbund, stiftet.³⁷ Når det gjelder vassdragsnaturen, var det ikke bare de imponerende fossefallene det var kamp om. Også planene på begynnelsen av 1920-årene om å bygge ut de store vannene i Jotunheimen, blant annet Bygdin, Gjende, Bessvatn og Sjødalsvannet, skapte stor debatt. Dikteren Theodor Capari³⁸ skrev blant annet følgende i Aftenposten 21. april 1923:

33 Leksikon.

34 Eie, Faugli og Aabel 1996, s. 26.

35 Aktuelle spørsmål i tilknytning til dette temaet, som det kan være aktuelt å arbeide videre med: Hva forteller historiene om samtiden? Hva kan vi lære? Hvem «var» DNT den gangen? Hvem var medlemmer? Hvem satt i styret og tok avgjørelsene?

36 Norsk felleksikon 2002.

37 Leksikon. Landsforeningen for naturfredning blir omorganisert under navnet Norges Naturvernforbund i 1963. (Leksikon.)

38 Her etter Eie, Faugli og Aabel 1996, s. 26.

Regulering!

*Regulering uten ende!
Rjukan væk, og nu er Gjende,
gamle Gjende underveis!
Fjellnaturen, modermaalet,
alt vort liv til siste reis,
alt skal jevnes ut av skraalet.
Dømmes op og reguleres;
snart nok skal vi praktiseres,
op paa Glitertind – i «heis».*

Regulering!

*Norges høitidsstund er kommen,
reguler mig fraseflommen!
Forbudssprитens svinesti!
Hver en gaasedam i landet,
men la Gjende slippe fri!
Skjæm ei Besshøs herskerpande,
Jøkelvandets grønne øie,
med kulturens slappe, sløie,
tørre reguladetri!*

Regulering!

*Reguler mig først orkanen!
For den er jo færdig planen.
Dæm Det stille ocean!
Løs det op, Orions belte!
Reguler ham, selve Fa´n!
Men la Gjendes bølger velte
som Gud Herren av sin naade
lot dem ryke, fyke, fraade
i sin reguleringsplan!*

Motstanderne mot utbyggingene i Jotunheimen vant frem i første omgang, men planene ble tatt frem igjen på 1960-tallet. Bygdin var dessverre blitt regulert i 1936, men heldigvis førte motstand til at Gjende og elva Sjoa, som renner ut fra Gjende, ble vernet for all ettertid, i 1973.³⁹

60-tallet skulle vise seg å bli et vendepunkt med økende motstand mot kraftutbyggingen. Planlagte utbyggingsprosjekter i tilknytning til Aurlandsdalen, Grytten (Mardøla) og Alta vekket stor motstand. Aurlandsdalen, i Sogn og fjordane, ble på tross av motstand bygget ut av Oslo Lysverker i perioden 1969 til 1984.⁴⁰ Dette inspirerte kanskje til sterkere motstand i neste runde. For første gang i Norge brukte nemlig naturvernerne sivil ulydighet i miljøkampen, under «Mardøla-aksjonen» i Romsdalen, i 1970.⁴¹ I spissen for aksjonen stod blant annet personer som Arne Næss, Sigmund Sætreng Kvaløy og Nils Faarlund, alle entusiastiske friluftsfolk og fjellklatrere.⁴² Aksjonene førte dessverre ikke frem. På ny ble det bygget ut. I 1975 stod Grytten kraftverk ferdig til bruk.⁴³ Heller ikke i Alta gikk det bedre, til tross for gjennomføringen av store sivile ulydighetsaksjoner både i 1979 og 1981. Altaelva ble bygget ut, og Alta kraftverk ble satt i drift i 1987.⁴⁴

Alta-saken kan sies å være kulminasjonen på en omfattende debatt om norsk kraftutbygging som hadde pågått siden slutten av 1960-årene.⁴⁵ Debatten som for alvor startet på 60-tallet, førte etter hvert med seg at miljøforhold fikk en større plass blant beslutningstakerne og deres rådgivere. Bedre levestandard, samt oppmerksomhet rundt faren for knapphet på naturressurser, var trolig noen av de trekk i samfunnsutviklingen som førte til økt bevissthet omkring naturen og miljøet generelt i samfunnet.⁴⁶ Dette fikk dessverre ikke noen umiddelbar virkning med tanke på vern av vassdragsnatur. En lang rekke utbyggingsprosjekter har blitt gjennomført siden 1960-tallet. I Sør-Norge er eksempelvis 13 av 18 sjøer større enn 50

39 Eie, Faugli og Aabel 1996, s. 27.

40 Norsk fjelleksikon 2002.

41 Eie, Faugli og Aabel 1996, s. 27.

42 Grimeland 2004.

43 Leksikon.

44 Ibid.

45 Leksikon.

46 Eie, Faugli og Aabel 1996, s. 31.

kvadratkilometer utbygd som reguleringsmagasiner, og hele sju av de ti høyeste fossene er lagt i rør.⁴⁷ I tillegg kommer de mange mindre utbygginger og reguleringer. Men gradvis vokste tanken om vern seg sterkere.

I 1970, det europeiske naturvernåret, var halvparten av Norges økonomisk utbyggbare vassdrag allerede utbygd. Elektrisitetsforbruket var økende, med hele 6 % per år. Med denne veksten, og med en fortsatt vilje til å dekke veksten med vannkraft, ville de gjenværende vannkraftressursene være utbygd innen 1985, altså i løpet av en 15 års periode.⁴⁸

Det faktum at 1970 var utpekt til å være et naturvernår viser at naturverntanken hadde begynt å feste seg. Likevel ble det fra naturvernhold hevdet at konsesjonsbehandlingene, i forbindelse med prosjekterte utbygginger på 60-tallet, ikke hadde tatt nok hensyn til naturen og miljøet. I den sammenheng tok stortingsrepresentant Einar Gerhardsen (1897–1987) til orde for en helhetlig og samordnet plan for den videre vassdragsutbyggingen:

Så lenge kampen står om det enkelte vassdrag, kan det alltid mobiliseres så mange argumenter og så mye politisk press at utbyggingssynet seirer. For å unngå en utvikling der Norges enestående natur spises opp bit for bit var det nødvendig å få en samlet plan der man bindende og konkret hadde fastslått hvilke vassdrag skulle fredes og hvilke bygges ut.⁴⁹

Disse ordene falt under stortingets behandling av et komitéarbeid vedrørende fredning mot vassdragsutbygging, påbegynt i 1963. Og stortingets konklusjon lød som følger: «en del av de økonomiske verdier som ligger i landets ennå ikke utbygde kraftkilder bør kunne ofres til fordel for naturverninteresser».⁵⁰ Dermed fikk Norges vassdrags- og energiverk (NVE) i oppdrag å utarbeide en oversikt over vassdrag som ut fra friluft-, natur- og miljøinteresser burde vernes mot kraftutbygging.⁵¹ I tur og orden vedtok Stortinget en rekke verneplaner. Verneplan I – der 95 vassdrag ble ver-

47 Ibid.

48 Ibid., s. 48.

49 Stortingsrepresentant Einar Gerhardsen, her etter Eie, Faugli og Aabel 1996, s. 49.

50 Eie, Faugli og Aabel 1996, s. 48.

51 Eie, Faugli og Aabel 1996, s. 49.

net (1973), verneplan II – 51 nye vassdrag ble vernet (1980), verneplan III – 46 nye vassdrag ble vernet (1986) og verneplan IV – enda 130 nye vassdrag ble vernet (1993). Med verneplan IV anså Stortinget at målet med vern av vassdrag var nådd.⁵² Hele 341 vassdrag var med dette vernet for ettertiden.

Samtidig som vassdrag ble vernet, ble det iverksatt kompenserende tiltak som skulle redusere skadevirkningene av vassdragsutbyggingen. Tiltak som; krav om minstevannføring, terskelbygging, erosjonsikring, fisketrappes og fiskeutsetting, restriksjoner på manøvrering av magasiner, bygging av vanningsanlegg og vannverk, samt opprettelse av nye stier og ferdselsårer der gamle har gått tapt,⁵³ skulle altså bøte på de omfattende skadene kraftutbyggingen medførte.

På 1990-tallet stoppet som sagt vannkraftutbyggingen nærmest opp. Man kunne kanskje tenke seg at dette var et resultat av at vernetanken endelig hadde fått sitt endelige gjennombrudd. Snarere hadde det med økonomi å gjøre, dessverre. Stoppen i vannkraftutbyggingen var trolig først og fremst en konsekvens av at de mest lønnsomme prosjektene allerede var bygget ut, flere milde vintre etter hverandre som førte til lavere energibehov, samt en ny energilov fra 1991 som lot markedet avgjøre behovet for kraft.⁵⁴

Til tross for at vannkraftutbyggingen stoppet opp, fortsatte man å gi nye vassdrag vernestatus. I 2003 besluttet eksempelvis Stortinget å gi 37 elver/vassdrag og 21 fjorder/havområder vernestatus under ordningen «nasjonale laksevassdrag og laksefjorder».⁵⁵ Og i 2005 vedtok Stortinget å verne ytterligere 53 vassdrag mot kraftutbygging, i tillegg til de 341 som var vernet fra før.⁵⁶ Samme år proklamerte daværende statsminister Jens Stoltenberg følgende i sin nyttårstale: «Vi er nå kommet dit at tiden for de store vannkraftutbygginger i Norge er over.»⁵⁷

52 Ibid., s. 49–51.

53 Ibid., s. 33.

54 Eie, Faugli og Aabel 1996, s. 25.

55 Dagbladet 14.01.2005.

56 Aftenposten 10.02.2005 og 19.02.2005, www.dirnat.no/content.ap?thisId=500011967#Vernede%20vassdrag

57 Aftenposten 10.02.2005.

Per i dag er 387 vassdrag/vassdragsområder vernet mot kraftutbygging. Det er i tillegg satt i gang forarbeider med sikte på vern av to nye vassdrag, samt en utvidelse av vernet i Tovdalsvassdraget. Ifølge Direktoratet for Naturforvaltning (DN) vil Stortinget også etter hvert behandle en sak om vern av Vefsna i Nordland.⁵⁸ Fortsatt ifølge DN innebærer vernevedtaket:

[...] primært at det ikke kan gis konsesjon til kraftutbygging. Også for andre tiltak enn kraftutbygging skal det legges vesentlig vekt på å unngå konflikt med verneverdiene. Dessuten skal kommuner og andre myndigheter legge vekt på vernevedtaket og verneverdiene ved planlegging etter plan- og bygningsloven og ved behandling av enkeltsaker.

I de nasjonale målene for forvaltning av vernede vassdrag står det at; for å oppnå målene, må det særlig legges vekt på å gi grunnlag for å:

- unngå inngrep som reduserer verdien for landskaps-bilde, naturvern, friluftsliv, vilt, fisk, kulturminner og kulturmiljø,
- sikre referanseverdien i de mest urørte vassdragene,
- sikre og utvikle friluftslivsverdien, særlig i områder nær befolkningskonsentrasjoner,
- sikre verdien knyttet til forekomster/områder i de vernede vassdragenes nedbørfelt som det er faglig dokumentert at har betydning for vassdragets verneverdi,
- sikre de vassdragsnære områdenes verdi for landbruk og reindrift mot nedbygging der disse interessene var en del av grunnlaget for vernevedtaket.⁵⁹

Norges vassdrags- og energidirektorat (NVE) har det overordnede ansvaret for forvaltningen av vernede vassdrag.⁶⁰ Lister over vernede vassdrag finner man på NVE sine nettsider.⁶¹

58 www.dirnat.no/content.ap?thisId=500011967#Vernede%20vassdrag

59 www.regjeringen.no/nb/dep/md/dok/lover_regler/retningslinjer/1994/T-1078-Vernede-vassdrag.html?id=425432

60 www.dirnat.no/content.ap?thisId=500011967#Vernede%20vassdrag

61 www.nve.no/modules/module_109/publisher_view_product.asp?iEntityId=1142&noscript=

Ikke bare har man vernet et stort antall vassdrag og satt en stopper for fremtidige store utbygginger. I den siste tiden har NVEs plan og miljøseksjon også begynt arbeidet med å «gjenskape de opprinnelige elvemiljøer og bedre mulighetene for friluftsliv og trivsel» i en rekke vassdrag over hele landet. Disse elvene var NVE selv med på å ødelegge på 50- og 60-tallet, og nå skal man altså forsøke å bøte på noen av skadene.⁶²

12.3 Trusler mot friluftslivet langs vann og vassdrag

På bakgrunn av det jeg har redegjort for ovenfor, er det ingen tvil om at den største påvirkningen på norske vassdrag de siste 100 år har vært knyttet til *vassdragsreguleringer*, som har medført store fysiske inngrep, redusert vannføring i regulerte elver, og oppdemming av eksisterende, eller kunstige anlagte innsjøer. Naturtilstanden i vassdragene påvirkes i større eller mindre grad av en rekke faktorer i forbindelse med ulike typer reguleringer. Eksempelvis: opprensning i elveløp, masseuttak, utfylling, kanalisering og senking, veibygging og til og med fjerning av kantvegetasjon.⁶³ Mindre *kraftutbyggingsprosjekter* utgjør fortsatt, til en viss grad, en trussel mot friluftslivet på vann og vassdrag. Minste tillatte vannføring er eksempelvis ikke alltid tilstrekkelig for padling. Dessuten kan utbygginger få konsekvenser for fisket, samt for stier langsmed vann og elver. Vi har også sett eksempler på hvordan nedtappede magasiner fører til fiskedød, senest sommeren 2006 i Songa-magasinet, sørøst på Hardangervidda.

For fritidsfisket er nok likevel *sykdom, forurensing, algeoppblomstring*, samt faren for *genetisk påvirkning* fra rømt oppdrettsfisk de største truslene.⁶⁴ Sur nedbør har som kjent hatt dramatiske konsekvenser for norske vassdrag. Ifølge World Wildlife Fund (WWF) har tusenvis av fiskebestander gått tapt, og enkelte arter er helt utryddet fra en del vassdrag. Forsuring har også ført til at artsmangfoldet av planter har blitt redusert med 50 prosent i sørnorske vassdrag. Fortsatt ifølge WWF er det også en rekke

62 Aftenposten 31.10.2005.

63 www.wwf.no/om_wwf/dette_jobber_med/fjell_og_ferskvann/problemer/index.cfm

64 Eie, Faugli og Aabel 1996, s. 35.

andre eksempler på forurensing som påvirker biologisk mangfold i ferskvann negativt, som utslipp av nitrogen og fosfor.⁶⁵

Problemet med *forsuring av innsjøer og elver* har man vært oppmerksom på siden 50- og 60-tallet, og det bøtes på ved at man kalker.⁶⁶ I dag er det mye som tyder på at kalkingen har hjulpet. Høsten 2007 kunne avisen Aftenposten melde om at «22 norske vassdrag er nå reparert etter miljøskader, og antallet laks fanget i elvene er nesten tidoblet». ⁶⁷ Disse vassdragene er kalket over en 15 års periode. Der den lokale laksestammen var dødd ut, har Direktoratet for naturforvaltning i tillegg satt ut yngel som har dannet grunnlag for nye laksestammer. Et vellykket eksempel er Mandalselva der laksen var så godt som borte rundt 1990. Etter fem år med kalking ble det fisket 3000 laks, og de siste årene har det blitt fisket rundt 5000 laks per år.⁶⁸

Når vi er inne på laks, må det nevnes at *rømt oppdrettsfisk* er et stort problem, da rømt fisk konkurrerer med stedegne fiskebestander om ressurser, eller hybridiserer med lokale stammer. På sikt kan rømt oppdrettsfisk fortrenge de lokale genetisk tilpassede stammene.⁶⁹

Les mer om andre trussler, samt rettigheter og plikter for oss som ferdes på og langs vassdragene, i kapittelet om ferdråd og ferdplanlegging.

12.4 Kilder

Aftenposten

Arisholmen, Torstein og Nymoen, Pål (red.): *Stokkebåter*. Norsk Sjøfartsmuseum. Skrift nr. 49 – Oslo 2005.

Brox, Ottar: *Vår felles eiendom. Tar vi vare på eiendomsretten?* Pax forlag 2001.

Dagbladet

Dalland, Øystein: *Telemark – i lys av vannet*. Landbruksforlaget 2001.

DN, Direktoratet for naturforvaltning: *Norges nasjonalparker*. Plakat. Cartographica 1997.

65 www.wwf.no/om_wwf/dette_jobber_med/fjell_og_ferskvann/problemer/index.cfm

66 Eie, Faugli og Aabel 1996, s. 35.

67 Aftenposten 19.09.2007.

68 Aftenposten 19.09.2007. I de siste årene før 2007 har staten årlig brukt ca. 50 millioner kroner hvert år på kalking av sure vassdrag. (Aftenposten 19.09.2007.)

69 www.wwf.no/om_wwf/dette_jobber_med/fjell_og_ferskvann/problemer/index.cfm

Dirnat.no

Eie, Jon Arne, Faugli, Per Einar og Aabel, Jens: *Elver og vann. Vern av norske vassdrag.*

Grøndahl Dreyer, i samarbeid med Norges vassdrags- og energiverk, 1996.

Erlandsen, A.H. mfl.: *Vannets kraft – samfunnsbygger og miljøpåvirker.* Norges vassdrags- og energiverk og Energiforsyningens Fellesorganisasjon, 1997.

Graff, Kåre Joar: Dagboksnotater fra siste fløtersesong i Klaravassdraget.

Grimeland, Geir: *En historie om klatring i Norge 1900–2000.* Fagbokforlaget Vigmostad og Bjørke 2004.

Hveding, V.: *Vannkraft i Norge.* Universitetet i Trondheim, 1992.

Norsk Fjelleksikon. Friluftsførlaget 2002.

Kopperud, Lasse: *Besseggen og Gjende, skjønnhet og myte.* Grøndahl Dreyer. 1995.

Krogstad, Morten (red.): *Lokalhistorisk reise på Telemarkskanalen.* Fortidsminneforeningen, Telemarks Fylkeskommune, 1997.

Nve.no

Regjeringen.no